

УДК 94(480) «1899/1917»

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/67-1-9>**Степан КУШНІР,***orcid.org/0009-0008-5984-8897**студент II курсу магістратури факультету історії, політології і міжнародних відносин
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) stepan.kushnir.18@pnu.edu.ua*

ПОЛІТИКА РУСИФІКАЦІЇ У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ФІНЛЯНДСЬКОМУ (1899–1917): ПРИЧИНИ, ХІД ТА НАСЛІДКИ

У запропонованій статті розглянуто ключові засади національної політики Російської імперії щодо Фінляндії від кінця XIX ст. до 1917 р. Автор публікації розкриває основні причини та зміст політики русифікації, а також її вплив на подальший розвиток фінської нації. Від другої половини XIX ст. починає викристалізовуватись національна свідомість фінського суспільства, завдяки зусиллям місцевої інтелігенції та громадсько-політичних діячів. Така ситуація насторожувала керівництво Російської імперії, попри те, що фінська політична еліта намагалася підтримувати із ним взаємовигідні відносини. Тим не мени, із приходом на царський престол Миколи II почався поступовий процес русифікації Фінляндії, метою якого стало її повноцінне злиття із імперією. Перший етап русифікації (1899–1905) став найбільш жорстким і неприємним для фінів, адже заходи, які здійснювались у цей період сильно обмежували їхню автономію. У цей час фіни намагались протистояти діям царської адміністрації через прояви пасивного опору (бойкоту, страйки, саботажі, петиції тощо). Із початком Першої російської революції (1905–1907) російське керівництво на фоні нестабільності та загрози цілісності імперії вирішили ослабити свою русифікаційну політику щодо Фінляндії, тому пішли їй на певні поступки. Дії законів, прийнятих у цей період, було призупинено, фіни отримали можливість обрати власний парламент (Едускунта) на основі загального виборчого права. Проте вже через декілька років Микола II вирішив відновити наступ на фінську автономію, що стало початком другого етапу русифікації (1908–1917), який виявився менш активним, ніж попередній і майже не відчувався після початку Першої світової війни. Ці події показали, що фіни змогли дати гідну відсіч у боротьбі за свої національні права та автономний статус, програма русифікації не була втілена, а єдність і самосвідомість фінського суспільства тільки зміцнилися. Саме завдяки такій згуртованості та самовідданості спільній справі, фіни зможуть згодом здобути незалежність та побудувати власну самостійну державу після розпаду Російської імперії у 1917 р.

Ключові слова: русифікація, автономія, імперія, Велике князівство Фінляндське, пасивний опір.

Stepan KUSHNIR,*orcid.org/0009-0008-5984-8897**Master of the II year of the Faculty of History, Politology and International Relations
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) stepan.kushnir.18@pnu.edu.ua*

RUSSIFICATION POLICY IN THE GRAND DUCHY OF FINLAND (1899–1917): CAUSES, COURSE OF EVENTS AND CONSEQUENCES

The proposed article describes the main principles of the Russian Empire's national policy towards Finland from the late 19th century to 1917. The author of the publication reveals the main reasons and content of the Russification policy, as well as its impact on the further development of the Finnish nation. From the second half of the nineteenth century, the national consciousness of Finnish society began to crystallize thanks to the efforts of local intellectuals and political figures. This situation alarmed the leadership of the Russian Empire, despite the fact that the Finnish political elite tried to maintain mutually beneficial relations with him. However, with the accession to the throne of Nicholas II, a gradual process of Russification of Finland began, with the aim of its full integration with the empire. The first stage of Russification (1899–1905) was the most severe and unpleasant for the Finns, because the measures taken during this period greatly limited their autonomy. At this time, the Finns tried to resist the actions of the tsarist administration through manifestations of passive resistance (boycotts, strikes, sabotage, petitions, etc.). With the beginning of the First Russian Revolution (1905–1907), the Russian leadership, against the background of instability and threats to the integrity of the empire, decided to weaken its Russification policy towards Finland, so they made certain concessions to it. Laws passed during this period were suspended and the Finns were able to elect their Parliament (Eduskunta) by universal suffrage. After a few years, however, Nicholas II decided to resume an offensive on Finnish autonomy, which was the beginning of the second stage of Russification (1908–1917), which was less active than the previous and almost felt after the outbreak of World War I. These events showed that the Finns were able to fight back in the struggle for their national rights and

autonomous status, the program of Russification was not implemented, and the unity and identity of the Finnish society was strengthened. It is because of this unity and dedication to the common cause that the Finns will subsequently be able to gain independence and build their own independent state after the collapse of the Russian Empire in 1917.

Key words: *Russification, autonomy, empire, Grand Duchy of Finland, passive resistance.*

Постановка проблеми. Після 1809 р. Фінляндія увійшла до складу Російської імперії, отримавши статус автономного Великого князівства Фінляндського із власною адміністрацією та власною конституцією. Попри тривале перебування у складі імперії, Фінляндія не асимілювалась, натомість її самостійність тільки зростала, завдяки лояльному ставленню фінського політичного керівництва до російської адміністрації. Так, фіни мали свій сейм, валюту, залізницю, а також окреме військо. Проте зростання фінського національного руху у другій половині XIX ст. підштовхнуло російське керівництво до ведення політики русифікації щодо Фінляндії, спрямованої на її поступову інтеграцію до складу імперії. Актуальність цієї статті полягає у тому, що конкретна тема залишається недостатньо вивченою у вітчизняній історіографії, а значить потребує детальнішого розгляду.

Аналіз досліджень. Проблемі вивчення політики русифікації у Великому князівстві Фінляндському присвячено чимало зарубіжних статей та монографій. Найбільш плідною у цьому напрямку є робота фінських істориків, зокрема Генріка Мейнандера (Мейнандер, 2009) та Осмо Юсілли (Юсілла та ін., 2002), які у своїх монографіях по історії Фінляндії на належному рівні розкрили сутність програми русифікації та її історичне значення. Крім цього, окремими питаннями досліджуваної тематики займалися такі фінські дослідники як А. Куяла (Kujala, 1997), Р. Мерівірта, Л. Койвунен та Т. Сярка (Merivirta et al., 2021). Важливим джерелом для вивчення зазначеного періоду є мемуарні спогади маршала К. Г. Маннергейма (Маннергейм, 2020), який був очевидцем подій і відіграв важливу роль у політичному житті країни. Публікації по темі русифікації Фінляндії також містяться у сучасній польській історіографії, зокрема праці Я. Сухоплеса (Suchoples, 2022) та Р. Желіховського (Zelichowski, 2019). Як зазначалося вище, у вітчизняній історіографії конкретна тематика залишається малодослідженою. Серед українських дослідників вивченням цієї теми займалися Д. Ковальов (Ковальов, 2012, 2016) та О. Казакевич (Казакевич, 2017).

Мета статті – висвітлити програму русифікації Фінляндії як складової частини загальної національної політики Російської імперії та визначити її роль у фінському націогенезі.

Виклад основного матеріалу. У фінській історіографії хронологічний проміжок від 1899 до 1917 рр. називають періодом насильницької русифікації. Насамперед вона була націлена на поступову ліквідацію автономії Фінляндії, а також на її інтеграцію до складу Російської імперії як однієї із чисельних провінцій. Однак майбутній розвиток подій покаже, що царському режиму не тільки не вдасться це втілити, але й, навпаки, насильна русифікація спричинить піднесення національної свідомості серед фінів (Мейнандер, 2009: 120–121). Особливістю цього процесу у Великому князівстві Фінляндському стало те, що втілювався він виключно в адміністративно-правовій сфері, при цьому майже не зачіпаючи фінської культури та освіти (Ковальов, Ковальов, 2016: 87). Адміністративна русифікація стосувалася тільки політичних структур і політичних еліт, тоді як культурна або етнічна русифікація стосувалася національних меншин в цілому (Kujala, 1997).

Загалом можна виділити чотири основні причини, які спонукали російське керівництво до проведеної політики русифікації на території Фінляндії: 1) піднесення фінського націоналізму, яке могло спричинити загрозу прояву сепаратизму; 2) наростання фінсько-російської торгівельної конкуренції; 3) побоювання того, що Німеччина може використати Фінляндію як плацдарм для майбутнього вторгнення; 4) прагнення залучити фінів до зміцнення обороноздатності імперії через службу в російській армії (Zelichowski, 2019: 61).

Формально першим актом русифікації можна вважати прийняття у 1890 р. так званого «поштового маніфесту», який підпорядкував фінське поштово-телеграфне відомство Міністерству внутрішніх справ Російської імперії (Мейнандер, 2009: 121). У серпні 1891 р. було прийнято постанову «Про деякі зміни порядку правочинності й заміщення посад у вищих урядових установах Великого князівства Фінляндського», за яким провідні посади в органах управління могли займати особи, які добре володіли і спілкувалися російською мовою (Казакевич, 2017: 127).

Однак повноцінно русифікаційна політика у Фінляндії проявилася уже за царювання Миколи II (1894–1917), який негативно ставився до фінів і намагався остаточно інтегрувати їхню автономну провінцію до загальноімперської системи управління. Для втілення цього задуму

передбачалося: відокремити загальнодержавне і місцеве законодавство; ліквідувати фінське військо і запровадити загальну військову повинність; надати особливі повноваження фінському генерал-губернатору, а також зміцнити роль російської мови на офіційному рівні (Мейнандер, 2009: 121).

Новим генерал-губернатором Великого князівства Фінляндського у 1898 р. був призначений Микола Бобриков (1898–1904), з ім'ям якого пов'язане активне впровадження програми русифікації. Ця програма містила наступні положення: інтеграція фінської армії до загальноімперської; русифікація або скасування посади державного секретаря; кодифікація місцевого законодавства і розробка нових процедур для переходу Фінляндії під юрисдикцію імперського законодавства; утвердження російської мови у фінському сенаті, адміністрації та закладах освіти; усунення правових бар'єрів, які перешкождали росіянам займати керівні посади; посилення контролю над фінськими навчальними закладами; створення офіційної російської преси; перегляд регламенту посади генерал-губернатора та посилення контролю над фінською пресою тощо (Huxley, 1990: 144).

У лютому 1899 р. було видано маніфест, який, по суті, підпорядкував Фінляндію загальноімперському законодавству. Цей указ значною мірою обмежував конституційну систему і зрівнював правовий статус Великого князівства Фінляндського зі статусом решти російських провінцій. Міське законодавство у політичних питаннях відтепер перебувало під контролем російської адміністрації. Для того, щоб полегшити процес злиття фінського законодавства із загальнодержавним було створено спеціальні комітети, зокрема комітет по систематизації законів Великого князівства Фінляндського і комітет по реформуванню фінської адміністрації (Ковальов, 2012: 164).

Однією із цілей ухвалення Лютневого маніфесту стала спроба обмежити політичне значення фінського сейму, тому проти нього різко виступила більшість представників місцевих партій. Вони обурювалися тим, що Микола II, прийнявши подібний документ, порушив положення фінської конституції, яка гарантувала непорушність місцевого законодавства. Політична еліта Фінляндії вирішила скористатися народною підтримкою і розпочала збір підписів під масовою петицією до царя, яка висловлювала незадоволення щодо укладеного маніфесту. Проте жодного результату ця акція не принесла, оскільки Микола II не захотів навіть прийняти цю петицію (Мейнандер, 2009: 121–122).

Наступним актом русифікації Фінляндії стало прийняття закону про військовий обов'язок у 1901 році. За ним фінське військо мали розпустити, натомість впроваджувалась загальна військова служба для всіх громадян-фінів призовного віку протягом п'яти років. Ця постанова спричинила масове незадоволення фінського населення, що вилилося у акції протесту. Так, під час призовної кампанії навесні 1902 р. до пунктів збору прибуло менше половини призовників (42%) (Huxley, 1990: 238). Такий пасивний опір фінів приніс свої плоди, оскільки згодом російське військове керівництво визнало фінів ненадійними і звільнило їх від військової служби, натомість Фінляндія мала сплачувати імперському уряду грошове відшкодування (Zelichowski, 2019: 60).

У подальшому темпи реалізації русифікаційної програми у Фінляндії тільки прискорювалися, наприклад було ліквідовано Фінський кадетський корпус, російська мова стала офіційною у фінському діловодстві (1900), генерал-губернатор отримав розширені повноваження (1903). Проте це не зламало дух фінів, які ще з більшим ентузіазмом вдалися до більш рішучих дій (Мейнандер, 2009: 122). Фінська дослідниця Ю.Осмо пише з цього приводу: «Найбільш яскравою формою пасивного опору [Авт. – фінів] була відмова від військової служби, а формою активного опору – вбивство у 1904 р. генерал-губернатора Бобрикова та співпраця із російськими революціонерами. [...] Реакцією на дії царського уряду стала також широка просвітницька діяльність серед населення. [...] В таких умовах фінляндський націоналізм набув виразного легального, конституційного характеру [...]» (Юсілла та ін., 2002: 95–96).

Маніфест та подальші репресивні заходи значною мірою об'єднали фінський народ, який розглядав русифікацію як наступ на їхні національні привілеї, які були надані Олександром I у 1809 р. і закріплені Олександром II у 1863 р. Нова імперська політика призвела до суспільних заворушень та політичного насилля, які домінували на політичній арені Фінляндії аж до відновлення привілеїв Великого князівства Фінляндського як окремого конституційного утворення згідно з імператорським маніфестом Миколи II від 4 листопада 1905 року (Merivirta et al., 2021: 19).

Події Першої російської революції 1905–1907 рр., яка також охопила й Велике князівство, спонукали царське керівництво до пом'якшення русифікаційних заходів. З метою стабілізації ситуації в країні щодо Фінляндії було здійснено наступні поступки: дію Лютневого маніфесту та закону про військову повинність

було призупинено; скасовано деякі постанови, прийняті від 1899 р.; мовний маніфест 1900 року втратив свою чинність; відновлено дію фінської конституції. Крім цього, у 1906 р. сейм було замінено однопалатним парламентом (Едускунта), який обирався на основі загального виборчого права (Фінляндія стала першою європейською країною, в якій виборчі права отримали жінки). Так завершився перший період русифікації Великого князівства Фінляндського (1899–1905) (Мейнандер, 2009: 122).

І. Бочковський у своїй праці «Фінляндія та фінляндське питання» (1916) дає наступну характеристику наслідкам революційних подій: «Ніодна російська «окраїна», ніодин з численних російських народів, навіть самих Москалів не виймаючи, не здобув стільки від революції, що Фінляндія, з котрої дійсно, як в якійсь казці, протягом одної ночі спали кайдани неволі. Про неї справді можна сказати, що ввечері ще йшла спати поневолена, а рано прокинулася вільною. Вільною, як ніколи передтим. Бо революція дала їй більше, ніж що вона коли небудь мала» (Бочковський, 1916: 89).

А ось яку оцінку цим подіям дає відомий фінський політичний діяч К. Г. Маннергейм у своїх «Мемуарах»: «У Фінляндії також подули вітри змін. Російська революція дала нашій країні перепочинок у боротьбі проти національного гноблення, яке на зламі століть проявилось у вигляді незаконної військової повинності, русифікації всіх відомств та в інших агресивних діях. Варто згадати також ліквідацію власних збройних сил у Фінляндії. Імператор – Великий князь Фінляндський, – буваючи у важкому становищі, скасував частину ненависних русифікаційних рішень, а фінське суспільство одержало змогу провести необхідні реформи, здійсненню яких досі перешкоджав російський уряд. Найважливішою із цих реформ було відновлення представницької системи [...]» (Маннергейм, 2020: 49–50).

Попри певне пом'якшення, Микола II постійно обмежував законодавчий процес у Фінляндії, оскільки він досі міг розпустити фінський парламент, скасовувати місцеві закони чи просувати власні інтереси через прийняття нових постанов. У 1908 р. було прийнято указ про зміну порядку представлення справ, за яким до компетенції імперської Ради міністрів переходив розгляд не тільки правових, але й адміністративних справ Фінляндії (Мейнандер, 2009: 123). Можна вважати, що це стало початком другого періоду русифікації (1908–1917). У 1909 р. представники фінської партійної еліти вийшли зі складу сенату, чим скористався царський режим, замінивши

їх фінськими офіцерами, які проходили службу в російському війську і були лояльними до імперії. Новий сенат отримав назву «адміральського» або «шабельного», а офіційною мовою у ньому стала російська (Юсілла та ін., 2002: 116).

У 1910 р. було прийнято черговий указ Миколи II, за яким всі законопроекти, які стосувалися Великого князівства Фінляндського, були передані під контроль Державної Думи і Державної Ради. Також за цією постановою фінський парламент повинен був вибрати чотирьох представників до Думи і двох – до Державної Ради, а також узгодити сферу впливу загальноімперських законів (військові справи, засади управління, статус російської мови та російських громадян). Згодом новий закон про рівноправ'я (1912) зрівняв права російських підданих на території Фінляндії із правами фінських громадян, що в подальшому призвело до засилля російських чиновників у місцевих органах управління. У 1914 р. царський режим підготував т.зв. «широку програму русифікації», яку, на щастя, не вдалося реалізувати, оскільки почалася Перша світова війна (Мейнандер, 2009: 123–124).

Така політика царського уряду щодо Фінляндії призвела до появи антиросійських настроїв у багатьох колах фінського суспільства з одночасним посиленням пронимецьких тенденцій. Цей процес особливо помітний серед патріотично налаштованої молоді, серед якої ідея політичного активізму, тобто активної боротьби за збереження і розширення фінської автономії або навіть за здобуття повної незалежності, стала дуже популярною вже після початку війни (Suchoples, 2022: 16).

На початку грудня 1914 р. фінський генерал-губернатор Франц Альберт Зейн (1909–1917) отримав листа від російської Ради міністрів, в якому його поінформували про те, що місцева адміністрація повинна уникати будь-яких дій, які могли б посилити негативне ставлення Швеції до Російської імперії та спонукати її до укладення союзу з Німеччиною. Якщо спробувати розглянути ставлення царського уряду до Фінляндії у період 1914–1917 рр., то можна помітити, що інструкції, надані Зейну наприкінці 1914 року залишались незмінними аж до розпаду імперії. Фінляндія була єдиною частиною країни, де не було запроваджено військову чи трудову повинність. Більш м'яка російська політика не змінювалась навіть у 1915 р., коли стало відомо про відправлення фінських добровольців на військовий вишкіл до Німеччини без дозволу царського уряду. Отже, протягом Першої світової війни фінське питання втратило своє попереднє значення у внутрішній

політиці Російської імперії, більш важливим пріоритетом стало запобігання шведсько-німецькому зближенню (Kujala, 1997).

Висновки. Таким чином, наприкінці XIX ст. – на початку XX ст. керівництво Російської імперії намагалось поступово перетворити Фінляндію в одну зі своїх провінцій, втілюючи основні пункти програми русифікації. Проявлялася вона насамперед в адміністративно-правовій сфері, не торкаючись освіти та культури. Умовно період русифікації Фінляндії можна поділити на два етапи – 1899–1905 і 1908–1917 рр. Перший етап відзначився найбільш активними і жорсткими русифікаційними заходами, тоді як

другий характеризувався певним ослабленням та поступовою втратою інтересу російського керівництва до фінського питання у зв'язку із подіями Першої світової війни. У відповідь фіни намагались не вдаватись до радикальних екстремістських дій (за винятком вбивства генерал-губернатора М. Бобрикова у 1904 р.), надаючи перевагу тактиці пасивного опору (мітинги, страйки, петиції тощо). Результатом політики русифікації стало поглиблення кризи фінсько-російських відносин, а також зростання національної свідомості фінського населення, яке все більше єдналося з метою зберегти власні права та власну ідентичність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бочковський І. Фінляндія та фінляндське питання. Відень: Накладом Союзу Визволення України, 1916. 104 с.
2. Казакевич О. Політика Російської імперії щодо мов корінних народів Центральної та Північної Європи (XIX – початок XX століття). *Європейські історичні студії* [Електронний журнал]. 2017. № 8. С. 125–146.
3. Ковальов Д., Ковальов П. Повстання ідентичності. Дніпропетровськ: Баланс-Клуб, 2016. 304 с.
4. Ковальов Д. В. Русифікація Фінляндії в 1899–1907 рр. *Каразинські читання (історичні науки). Тези доповідей 65-ої міжнародної наукової конференції, 20 квітня 2012 р.* Харків, 2012. С. 163–164.
5. Маннергейм К. Г. Мемуари. Том 1. [Переклад з фін. Н. Довжок, О. Ярешко]. Львів: «Астролябія», 2020. 688 с.
6. Мейнандер Г. Історія Фінляндії: лінії, структури, переломні моменти. [Переклала зі швед. Н. Іванчук]. Львів: Піраміда, 2009. 216 с.
7. Юсілла О., Гентіля С., Неваківі Ю. Від Великого Князівства до сучасної держави: політична історія Фінляндії від 1809 р. [Переклад з фін. М. Гаутала, В. Пилипенко]. К.: Унісерв, 2002. 407 с.
8. Huxley, S. D. *Constitutionalist Insurgency in Finland: Finnish “Passive Resistance” against Russification as a Case of Nonmilitary Struggle in the European Resistance Tradition.* Helsinki: Suomen historiallinen seura, 1990. 284 p.
9. Kujala, A. *The Russian Government and the Finnish Question, 1905–1917.* SRC Winter Symposium (30 stycznia – 1 lutego 1997). *Socio-Cultural Dimensions of the Changes in the Slavic-Eurasian World.* URL: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/sympo/Proceed97/Kujala.html> (дата звернення: 26.09.2023).
10. Merivirta, R., Koivunen, L., Särkkä, T. *Finns in the Colonial World. Finnish Colonial Encounters: From Anti-Imperialism to Cultural Colonialism and Complicity.* Palgrave Macmillan, 2021. pp. 1–38.
11. Suchoples, J. “In the Shadow of the Eastern Neighbour. Finland in the Security Policy of Russia and the Soviet Union from Peter the Great to Contemporary Times”. *Studia Europejskie – Studies in European Affairs*, Vol. 26, Issue 4, 2022. pp. 9–38.
12. Zelichowski, R. *Poles and Finns under Russian rule.* *Studies in Political and Historical Geography*, Vol. 8, 2019. pp. 47–76.

REFERENCES

1. Bochkovskiy I. (1916). *Finlandiia ta finliandske pytannie.* [Finland and the Finnish question] Viden: Nakladom Souiza Vyzvolennia Ukrainy. 104 s. [in Ukrainian].
2. Kazakevych O. (2017). *Polityka Rosiiskoi imperii shchodo mov korinnykh narodiv Tsentralnoi ta Pivnichnoi Yevropy (XIX – pochatok XX stolittia).* [Policy of the Russian Empire towards the native peoples’ languages in Central and Northern Europe (19 – early 20th centuries)] *Yevropeyski istorychni studii* [Elektronnyi zhurnal]. № 8. S. 125–146. [in Ukrainian].
3. Kovalov D., Kovalov P. (2016). *Povstannia identychnosti.* [The rise of identity] Dnipropetrovsk: Balans-Klub. 304 s. [in Ukrainian].
4. Kovalov D. V. (2012). *Rusyfikatsiia Finliandii v 1899–1907 rr.* [Russification of Finland in 1899–1907] *Karazynski chytannia (istorychni nauky). Tezy dopovidei 65-oi mizhnarodnoi naukovoї konferentsii, 20 kvitnia 2012 r.* Kharkiv. S. 163–164. [in Ukrainian].
5. Mannerheim K. G. (2020). *Memuary. Tom 1.* [Memoirs. Volume 1] [Pereklad z fin. N. Dovzhok, O. Yareshko]. Lviv: «Astroliabii». 688 s. [in Ukrainian].
6. Meinander H. (2009). *Istoriia Finliandii: linii, struktury, perelomni momenty.* [History of Finland: lines, structures, turning points] [Pereklala zi shved. N. Ivanychuk]. Lviv: Piramida. 216 s. [in Ukrainian].
7. Yusilla O., Hentilia S., Nevakivi Yu. (2002). *Vid Velykoho Kniazivstva do suchasnoi derzhavy: politychna istoriia Finliandii vid 1809 r.* [From the Grand Duchy to the modern state: a political history of Finland from 1809] [Pereklad z fin. M. Hautala, V. Pylypenko]. K.: Uniserv. 407 s. [in Ukrainian].
8. Huxley, S. D. (1990). *Constitutionalist Insurgency in Finland: Finnish “Passive Resistance” against Russification as a Case of Nonmilitary Struggle in the European Resistance Tradition.* Helsinki: Suomen historiallinen seura. 284 p.

9. Kujala, A. (1997) The Russian Government and the Finnish Question, 1905–1917. SRC Winter Symposium (30 January – 1 February 1997). Socio-Cultural Dimensions of the Changes in the Slavic-Eurasian World. URL: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/sympo/Proceed97/Kujala.html> (data zvernennia: 26.09.2023).

10. Merivirta, R., Koivunen, L., Särkkä, T. (2021). Finns in the Colonial World. Finnish Colonial Encounters: From Anti-Imperialism to Cultural Colonialism and Complicity. Palgrave Macmillan. pp. 1–38.

11. Suchoples, J. (2022). “In the Shadow of the Eastern Neighbour. Finland in the Security Policy of Russia and the Soviet Union from Peter the Great to Contemporary Times”. *Studia Europejskie – Studies in European Affairs*, Vol. 26, Issue 4. pp. 9–38.

12. Zelichowski, R. (2019). Poles and Finns under Russian rule. *Studies in Political and Historical Geography*, Vol. 8. pp. 47–76.